

*ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ МАРТИНА ЛЮТЕРА І ЇХНЯ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ В
НІМЕЧЧИНІ*

Погляди Мартіна Лютера на питання освіти – тема, що заслуговує на увагу дослідника. Її вивчення допомагає встановити, наскільки ідеї реформатора відповідали потребам епохи, були нові для свого часу. Роль цієї проблеми пов'язана зі значенням історії подій у сфері освіти, що органічно входять до історії культури, передачі культури, формування і сприйняття менталітету, а також колективних відносин [1, с. 66].

Актуальність теми обумовлена і її недостатньою розробленістю. Зокрема, вимагають розробки такі питання, як стан освіти напередодні Реформації, вплив суспільної боротьби на розвиток шкіл, погляди гуманістів і реформаторів на роль освіти в суспільстві. Метою даної роботи є вивчення цієї проблематики на матеріалі педагогічних творів Мартіна Лютера, що відбили зв'язок освіти з розвитком суспільства в цілому.

Даний зв'язок простежується вже в посланні «До християнського дворянства німецької нації про виправлення християнства» (1520 р.) – першому зверненні Лютера до освітньої теми. Ця тема тут не є головною, вона подана як один із пунктів програми Реформації. Але саме ця обставина дозволяє говорити про новизну підходу Лютера до освіти в порівнянні з його сучасниками-гуманістами.

Гуманісти першими виступили проти схоластики – характерної риси школи пізнього середньовіччя [2; 3]. Однак, підірвавши авторитет схоластики, гуманісти не протиставили їй нової освітньої системи як складового елемента громадського життя. Освіта для них була самоцінним явищем, для поліпшення якого слід було лише усунути найбільш явні недоліки, здійснити окремі перетворення.

Стосовно схоластики Лютер близький до гуманістів. Саме проти неї спрямована його вимога усунути з університетів праці Аристотеля як основу навчання [4, с. 68–69]. Але реформатор не заперечує цінність праць грецького мислителя «з логіки, риторики, поетики», що робить сумнівним звинувачення Лютера у «волаючому обскурантизмі» [5, с. 30–31]. Поряд із Євангелієм, якому Лютер відводить найважливіше місце, він відзначає необхідність вивчення класичних мов, математики, історії [4, с. 69].

Але важливішим за перелік конкретних навчальних дисциплін є виразне розуміння соціальної ролі освіти: «Від неї (*реформи освіти - С.К.*) залежить дуже багато, тому що [в університетах] навчається й одержує підготовку християнське юнацтво, найшляхетніша частина нашого народу, що складає опору християнства. ...Жодне – ані папське, ані імператорське – починання не може здійснюватися інакше, як за посередництвом ґрунтовно перетворених університетів» [4, с. 69–70]. У тому, що «молодь кинуто напризволяще», Лютер бачить одне з головних зол – «і тяжкою повинна бути розплата за це» [4, с. 73].

Ця позиція зберігається в роботі «До радників усіх міст землі німецької. Про те, що їм слід засновувати і підтримувати християнські школи» (1524 р.) – уже власне педагогічному творі. Його поява зв'язана з подіями в німецькому суспільстві початку 20-х рр. XVI ст. Удар, якого завдала католицькій церкві Реформація, призвів до різкого занепаду навчальних закладів: адже саме церкві належала монополія на освіту [6, с. 191]. Почався відтік молоді зі шкіл і університетів. Певну роль у цьому зіграли проповіді Андреаса Карлштадта – недавнього прихильника Лютера. Проводячи думку про близькість звичайних, неписьменних людей до Бога, Карлштадт виступив з ідеями ліквідації богословської освіти, відмови від університетської кар'єри (як вчинив і сам) [7, с. 245–246]. Ці виступи сприяли тому, що недовіра до ученого знання і самих учених стала домінантою масового світогляду того часу [7, с. 247]. Подібна ситуація загрожувала успіху Реформації і, зрештою, нормальному розвитку суспільства.

Усвідомлюючи це, Лютер у своєму творі виступає за нове ставлення до школи. Для нього неприйнятні як стара організація навчання – «монастирі, школи і заклади, з яких молоді неможливо утекти від диявола», – так і відсутність освіти взагалі [8, с. 157]. Виховання дітей, за Лютером, є обов'язком батьків: «Для чого іншого живемо ми, дорослі, як не для того, щоб доглядати дітей, навчати та виховувати їх?» [8, с. 160].

І цей процес Лютер вважає за необхідне поставити на практичну основу. Реформатор висуває конкретні пропозиції, згодом втілені в життя. Це і підготовка фахівців – учителів і вихователів, «здатних донести до людей слово Боже». Для цього Лютер пропонує створити спеціальні школи, де навчалася б молодь із відповідними здібностями [8, с. 172–173]. Це і пропозиції щодо перегляду навчальної програми, де особливу увагу приділено знанню мов. «Якщо ми недоглядимо й упустимо вивчення мов, – попереджає Лютер, – то не тільки загубимо Євангеліє, але зрештою прийдемо до того, що не зможемо правильно говорити і писати ані латиною, ані німецькою» [8, с. 165]. Це, нарешті, організація бібліотек [8, с. 174–177].

Таким чином, послання «До радників усіх міст...» поєднує міркування про значення освіти в житті суспільства та практичні рекомендації з удосконалення шкіл. Воно ще раз доводить зв'язок лютеровської теорії з реальністю, із повсякденним життям Німеччини епохи Реформації.

Свідченням цього зв'язку є і пізніший педагогічний твір реформатора, «Проповідь про те, що потрібно посилати дітей до школи» (1530 р.). Написана після поразки Селянської війни, вона відбиває ситуацію, коли провідна роль у Реформації перейшла до князів. Саме до них звертається Лютер, знову обстоюючи необхідність нової школи.

Реформатор дотримується принципу непорушності існуючої влади. Найдокладніше ця ідея була обґрунтована ним у роботі «Про світську владу. Якою мірою їй слід користися» [9]. Але тоді, у 1523 р., вона сприяла звільненню держави від сваволі церкви, відбиваючи тенденцію Нового часу. Тепер об'єктивно вона підсилювала самовладдя князів.

Однак варто зауважити: Лютер не є апологетом необмеженої, безконтрольної княжої влади. Реформатор підкреслює: «Якщо управляти тільки за допомогою кулака, то це неодмінно закінчиться скотинячою поведінкою людей... Ми бачимо досить достовірних прикладів, що робить кулак без мудрості і розуму» [10, с. 137]. Саме освіта повинна запобігати княжій сваволі. Лютер висловлюється досить ясно: «Хто повинен його (*право* – С.К.) тепер зберігати? Звісно ж, не кулак і броня, але розумні люди і книги... У світській державі юристи і вчені – ті особи, що охороняють [книжкове] право, а завдяки йому – і саму державу» [10, с. 138]. Увага до ролі законів у державі – характерна риса саме Нового часу.

Крім «мирської користі», Лютер говорить і про «духовну користь» освіти. Вона полягає, насамперед, у підготовці проповідників, чию службу ще в 1520 р. Лютер протиставляв офіційній церковній ієрархії як «засновану Богом» [4, с. 50]. І тепер вона охарактеризована як «вічна справедливість, вічне світло і вічне життя» [10, с. 136].

З «духовною користю» пов'язане значення професії вчителя: «Старанного, гідного поваги вчителя або магістра чи взагалі того, хто з честю виховує і навчає хлопчиків, ніколи не можна достатньо винагородити і ніякими грошима оплатити їхню працю... Якби я міг і повинен був залишити проповідницьке служіння, то я не хотів би мати жодної іншої служби, ніж бути вчителем або вихователем хлопчиків, тому що я знаю, що ця професія після проповідницького служіння найбільш необхідна, найважливіша і найкраща. Я навіть не знаю, яка з двох краща: адже важко приручити старого собаку або зробити набожним закоренілого негідника, над чим і трудиться проповідницьке

служіння... Однак молоді дерева легше гнути і рости, незважаючи на те, що деякі іноді при цьому ламаються» [10, с. 148–149]. Тут наявний переклик із попередніми роботами, що відзначали важливість виховання.

Але в «Проповіді...» питання ставиться ширше – мова йде не тільки про учительську діяльність, але про роль розумової праці взагалі: «Запитай писаря канцелярії, проповідника або оратора, що за важка праця лист або виголошення промови, запитай одного з учителів, що це за праця – виховання хлопчиків... У цьому мають брати участь і більш за все працювати краща частина людського тіла – голова, найдорогоцінніший його член – язик і найбільша його сила – мовлення... Навчитися носити лати можна швидко, а знання даються повільно і використовувати та реалізовувати їх нелегко» [10, с. 145]. Така ідея – виклик феодальній ієрархії цінностей і заслуг, становому устрою середньовічного світу, прикмета нової культури.

Цей виклик помітний і в запереченні Лютером претензій на винятковий стан людини за її походженням: «У них (*королівських і княжих дворах – С.К.*) ти знайдеш юристів, докторів, переписувачів, проповідників, що здебільшого були бідними людьми і за допомогою навчання [потім] підтяглися і піднялися, щоб стати панамі і допомагати князям управляти землею і людьми. Бог хоче, щоб ставали панамі і могли правити не тільки породжені королями, панамі і дворянами, але і злиденні; щоб не думали, що тільки шляхетне народження створює панів і регентів, а не єдино Бог» [10, с. 146]. У традиційних для Лютера категоріях тут виражений ще один принцип Нового часу – можливість людини завоювати «місце під сонцем» завдяки власним заслугам, а не внаслідок уродженої «шляхетності», – принцип буржуазний, а не феодальний.

Варто зауважити: Лютер не був єдиним мислителем своєї епохи, що звернув серйозну увагу на питання освіти. Тему виховання одночасно розробляли гуманісти. Зокрема, їй присвятив окремі твори Еразм Роттердамський [11; 12]. У них зустрічаються положення, що збігаються з ідеями реформатора: необхідність починати виховання з раннього дитинства, обов'язок батьків піклуватися про виховання дітей [11, с. 33–34], можливість для представників нижчих верств зайняти вищий стан завдяки освіті [11, с. 44]. Про усвідомлення важливості виховання свідчать слова: «Людиною, видається, стають не народжуючись, а виховуючись. Розум зробив людину» [11, с. 36].

Заслуга Еразма – відкриття «світу дитинства», початок вивчення особистості дитини [13, с. 22]. Але при цьому гуманіст основну увагу приділяє вихованню окремої особистості. У цьому виявляється розходження ідеалів двох явищ: Ренесанс

насамперед орієнтувався на виховання і прилучення до культури конкретного індивіда і тільки через нього – «окультурення» суспільства; Реформація ж помістила в основу ідеал громади [14, с. 43–44]. І саме Реформація виявилася історично перспективнішою, орієнтованою на реалізацію в соціально-політичній сфері [14, с. 47]. Доповнивши гуманістичне коло наук протестантською дисципліною [15, с. 54], вона створила прообраз шкільної системи в сучасному її розумінні.

Свою роль в успіху Реформації зіграли і педагогічні погляди Мартіна Лютера. Вони не тільки вплинули на ідеї його сподвижників – зокрема, Філіп Меланхтон також відзначає важливість вивчення класичних мов для розуміння Євангелія [16, S. 127–129], – але і відбилися в практиці реформаційної школи. Так, Брауншвейзький шкільний статут (1528 р.) запроваджує вивчення латинської і грецької мов [17, S. 32–33], докладно характеризує роль учителя в школі [17, S. 29–31]. Вітенберзький шкільний статут (1533 р.) регламентує устрій шкіл для дівчаток [18, S. 158], розвиваючи положення роботи «До радників усіх міст...» [8, с. 172]. Нарешті, принципи Реформації яскраво виражено у Валентина Ікельзамера, автора нової методики навчання читанню: «Щоб кожен навчився сам читати Слово Боже і тлумачення деяких богословів і міг краще розбиратися в цьому» [19, S. 191]. Втілені в життя, ідеї Лютера сприяли розвитку освіти, успіху Реформації й у цілому – прогресу німецького суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. История педагогики как учебный предмет. – М., 1996.
2. Эразм Роттердамский. Похвала Глупости // Брант С. Корабль дураков. Эразм Роттердамский. Похвала Глупости. Навозник гонится за орлом. Разговоры запросто. Письма тёмных людей. Гуттен У. фон. Диалоги. – М., 1971. – С. 119–207.
3. Письма тёмных людей // Брант С. Корабль дураков... – С. 391–502.
4. Лютер М. К христианскому дворянству немецкой нации об исправлении христианства // Лютер М. Время молчания прошло. – Харьков, 1994. – С. 11–82.
5. Стам С.М. Гуманизм и церковно-реформационная идеология // Культура эпохи Возрождения и Реформация. – Л., 1981. – С. 29–39.
6. Голубкин Ю.А. Мартин Лютер и его сочинение «К советникам всех городов земли немецкой. О том, что им надлежит учреждать и поддерживать

- христианские школы» // Школа и педагогическая мысль Средних веков, Возрождения и начала Нового времени. – М., 1991. – С. 190–193.
7. Дятлов В.О. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. – Чернігів, 1997.
  8. Лютер М. К советникам всех городов земли немецкой. О том, что им надлежит учреждать и поддерживать христианские школы // Лютер М. Время молчания прошло. – С. 153–177.
  9. Лютер М. О светской власти. В какой мере ей следует повиноваться // Лютер М. Время молчания прошло. – С. 113–145.
  10. Лютер М. Проповедь о том, что нужно посылать детей в школу // Мартин Лютер – реформатор, проповедник и педагог. – С. 118–154.
  11. Эразм Роттердамский. О необходимости раннего научного воспитания детей // Меньшиков В.М. Педагогика Эразма Роттердамского: открытие мира детства. Педагогическая система Хуана Луиса Вивеса. – М., 1995. – С. 33–53.
  12. Эразм Роттердамский. Воспитание христианского государя // Меньшиков В.М. Педагогика Эразма Роттердамского... – С. 63–71.
  13. Меньшиков В.М. Педагогическое наследие Эразма Роттердамского // Меньшиков В.М. Педагогика Эразма Роттердамского... – С. 5–32.
  14. Петров М.Т. О критериях сопоставления Возрождения и Реформации // Культура эпохи Возрождения и Реформація. – С. 40–49.
  15. Тронь А.В. Гуманистическое обучение в понимании Рудольфа Агриколы и Филиппа Меланхтона // Европейская педагогика от античности до Нового времени. Ч. 3. – М., 1994. – С. 48–54.
  16. Melancthon P. Eine Schrift an eine ehrbare Stadt über die Einrichtung der Lateinschule, nützlich zu lesen // Pädagogik und Reformation von Luther bis Paracelsus. – Berlin, 1983 – S. 126–133.
  17. Schulordnung aus der Kirchenordnung der Stadt Braunschweig // Monumenta Germaniae Paedagogica. Bd. 1. – Leipzig, 1886. – S.25–46.
  18. Schulordnung aus der Wittenberger Kirchenordnung // Pädagogik und Reformation... – S. 158.
  19. Ickelsamer V. Die rechte Weise, aufs kürzeste lesen zu lernen, wie das zuerst erfunden und aus der Sprache vermerkt worden ist // Pädagogik und Reformation... – S. 191–194.